Սխալ չէ այն ողջամիտ Աստուածաբան հեղինակը, որ ամօթալի դրոշմ է կոչել այդ շարժումը, Գերմանիայի համար. սխալն այն է, որ միայն Գերմանիային է ընծայել այդ կնիքը:

Գաբրիէլ աւագ քահ. Պատկանեան

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, 27 մայիսի

Գրօշազարդ սիւնակների մի շարք և նոցա մէջ գոյնզգոյն լապտերների մի տողան գրաւում էին անցդարձուորի ուշքը դէպի թատրոն: Սրա մուտքի հանդէպ մի կամարաձև թեթև շըրջանակի, քնարակերպ նկարուած դափնեայ բոլորի մէջ, վարդագոյն լոյսն եռեից առնելով, փայլում էին «Հայոց թատրոն» վերնագրութիւն և նրա պարունակի տակ երկու գլխատառ «Պ. Ա.», և ապա սորև պարզապէս գրուած—Պ. Ադամեանին, և յետոյ թուականը—1881, մայիսի 25: Մանրամասնութիւններ ճչալու միտս չկա:

Խաղը լինելու էր Համլէտ:

Համլէտ և Ադամեան հրապոյր էին ժողովրդի համար. այդ խայծը զօրութիւն ունէր թէ հային թէ օտարին կարթելու. Թատրոնը պարպատուելու չափ լցուած էր. կարող էր իր պատեր մի սաժենաչափ յետ մղել՝ առանց «տեղս լենցաւ» ասելու:

Լաւ դերասան, ընտիր խաղ.—լի էլ թատրոն:

Թէև լաւ դերասան, բայց չը գիտեմ անյայտութեան որ անկիւնէն դուրս պրծած մի «Քաւօ Մինար» խաղ,—դատարկ էլ թատրոն:

Այսպէս է, անհոգութեան փարձառութիւն—անտարբերութիւն:

Ադամեան, նոյն իսկ անհայացէտ օտարների խոստովանութեամբ, զարմանալի լաւ էր իր դերում, և իբրև դերասան, մեծ մագնիս ունի՝ համակրութեան աստիճանը եռացման 80°-ին հասած էր:

Խաղն ընդհանրապէս բաւարար էր: Նորուս դերասաններին պէտք է յիշեցնել, որ երբեք չը մոռանան հոգեկան որ և է յուզմունք կենդանի պահել իրենց դէմքի վրա. թէ ոչ, տեսնում ես, երբ չեն խօսում՝ արձանի պէս սառն և անգործ են, և յետոյ, երբ զարթնում են խօսել, նոր աշխատում են կենդանանալ: Դերասանի ուշքը միշտ վրէն պէտք է լինի. յանկարծ, ընկերի խօսած միջոցին, մոռանալ այն անձն ու կիրքեր, որոնց ներկայացուցիչն է ինքն, և ընկնել մտաթարթափութեան և ո՜ գիտէ ինչ երազի կամ ապշութեան մէջ, և ապա յուշարարի ազդով ցնցուել զարթնել, այդ, ինչպէս շատ անգամ, նոյնպէս և երեկուայ խաղում աչքի էր զարկում:

Բայց, դերասանին առաջնորդելու համար, աւելի ազդու ինչ խրատ կարող է լինել քան այն, որ ինքը մեծահամբաւ վարպետը, Շէքսպիր, տալիս է նրան Համլէտի բերնով. Թող բոլոր նորընծաները լաւ սերտեն այն տողեր և նրանց իմաստին համեմատ թեքեն իրենց ուժեր:

Կէս գիշերին անց՝ աւարտուեցաւ ներկայացումն: Դերասանին տուին մի մեծ պսակ. բոլորն կից վերի երկու օթեակներէն էլ պսակներ իջան. յատկապէս Պ. Ջիթախեանի օթեակէն ներքև թռչող երկրորդ պսակի ժապաւէնը իր հետ մի ծրար իջուց, ուր, ասում էին, մի հատ յիսնոց կար թողնուած. լուրն այդ յիսնոցը մինչ 300 մանէթի արժողութեան հանեց. ուղիղն առնողին ու տուողին է յայտնի: Մի ուրիշ ծրար էլ ընծայվեցաւ դերասանին, ուր ամփոփուած է եղել, առ ձեռն ժողովուած դրամ, 260 մանէթ: Թատրոնի դրամարդիւնքն եղել է, ասում են, 807 մանէթ, թող տեղերի համար սրա նրա կողմից տրուած աւելին: Այնպէս որ դերասանը իր բաղդէն գանգատելիք չունի, և ոչ իւր շնորհքէն թերահաւատելիք, և ոչ, մանաւանդ, հասարակութեան ճանաչողութենէն կասկածելու տեղիք:

Թատրոնէն վերադարձը ազնիւ էր. հետաքրքիր ամբոխը դիզվում էր թատրոնի առջև, կառք և մարդ խառն յուզվում էին անցքի վրա, ճրագների և պրուկտոական լոյսերի շառագոյն բոցի մէջ ծփվում էին պատանիներ կրելով քնարաձև լապտերներ, որոնց վրա դերասանի հանդիսացուցած խաղերն էին գրուած: Վերջապէս երբ սա դուրս եկաւ և ելաւ իւր համար պատրաստուած կառքի մէջ, կեցցէների և ծափերի ձայնով թնդաց օդը երկայն բաղէներով. կառքի մէջ և չուրջը դիզուած էին յիշեալ քնարաձև ու լուսաւոր լապտերներ, որոնց կարմրագոյն բոցով փառվում էին փաստակուած դափնի պսակներն ու թիկունքը կառապանի նստարանին տուած՝ կանգուն կեցած դերասանի երեսն: Այդ դրութեան մէջ, գըլխաբաց, կարմրուկուած կերպարանքով, փարփռուն աչքերով և դանդուրն հոգւոյն տուած, մեր դերասանը, մի հանդիսական տիկնոջ կարծիքով, Որփէոսին էր նման, դժոխքում:

Կառքն, այսպէս ջահազարդ, մանաւանդ թէ գիշերուայ խոր մթին մէջ իբրև կրակի գնդակն գլգլ, չուրջ պատուած աւելի մանրիկ և աղմկագոչ ամբոխէ, տարաւ իջուց դերասանին իւր դըռան առջև: Որոտալից ձայներէն՝ քնախառն դուրս էին թռել խրճիթների միամիտ կանայք և իրար մէջ ասում էին թէ գողեր են եկել. ոմանք նոցանից, աւելի դառող, ուղղում էին առաջիններին ասելով—այդ գողերի բան չէ: Վերջապէս դերասանին ոմանց գրկախառն ողջունելով և այդ ողջոյնն ու շնորհակալիք նաև միւսներին հաղորդել խնդրելով, խումբը, լապտերներն հանգցնելով, ցրուեցաւ գնաց. ժամը մէկիցն անց էր:

Ի՛նչքան տարբեր էր այդ երեկոն միւսէն: Պ. Մնակեանի, այդ իւր դերերում ոչ նուազ քանքարաւոր և շնորհալի դերասանի կառքը, մթութեան ծոցում, աննշմար գլորուեցաւ գնաց միւս կառքերի խառնուրդում: Ո՞ւմն է մեղը: Ինձ չի թվում թէ կուսակցական ոգւոյն. աւելի հաւանական է թէ Քաւօ-Մինարներին և ընկերութեան, որոնք չը գիտեմ ինչ դրդմամբ հեծնում են պատուական դերասանի չալակը, նորա երեկոներին:

Ոմանց թւում է թէ այդ ցոյցեր, աւելի մանրիկ հասարակութեան կողմանէ լինելով, այնքան կշիռ չունին և ծիծաղելի են: Ինձ աւելի ուղիղ է երեւում ասելը, թէ նրանք աւելի կշիռ ունին, որովհետև մանրիկ հասարակութեան կողմանէ են: Լաւագոյն էր որ դերասանուհիների երեկոներին մեծըի ու մօրուեղ հասարակութիւնն աւելի համեստ ու ծանրաբարոյ հանդիսանար:

Գաղափարապաշտ՝—աւելի մանրիկ հասարակութիւնն է Թիֆլիսում, այդ նործաղիկ սերունդը, ուսման դաներում գեղեցուղ մանկտին, որոնք արդարև բուռն սիրով ու վառ երևակայութեամբ սիրում ու պաշտում են Շէքսպիրին ու Շիլլէրին, Աւազակներ ու Համլէտ ստեղծագործողներին: Ուրեմն բնական և գովելի երեւոյթ է, հայերիս համար մանաւանդ խիստ բերկրալի, որ երէկ կորած և այսօր ինքնիրան գտած ու մեզ համար գտնուած այդ թարմ ուժը, եռանդուն ոգի ու սիրտ ունեցող մանկութիւնը, ովասննա աղաղակելով վազում է Ֆրանց-Մօոր և Համլէտ ներկայացնող հայ արուեստագէտի կառքի առջէն:

Դոցա ցոյցեր, կրկնում եմ, ծանր կշիռ ունին: Զօրութիւն և եռապատիկ աւելի շնորհք դերասաններին, որ այդ բողբոջ մանուկների ուէրն, առ հայ բեմ, կարողանան միշտ վառ պահել: Բեմի վրա աւելի Շէքսպիր, աւելի Շիլլէր ու նրանց նմաններ, ազնիւ ու ընկերօգուտ գաղափարների սերմանողներ, աւելորդը՝ չարն ու կեղծաւորը դառն փշերով ծաղկող Մօլիէրներ. իսկ Քաւօ-Մինար և ընկերութիւն թող դըռան ետև կանգնին, մանաւանդ թէ դռնից էլ դուրս թող վռնդուին. դոքա դերասանի բաղդ փչացնող են:

Ա. Մ. Ե. Պ.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մայրաքաղաքի լրագիրներում կարդում ենք, որ Ս. Պետերբուրգից Վիէննայի «Presse» լրագրին հեռագրում են, թէ Ռուսաստանի մամուլին փոքր ինչ աւելի ազատութիւն կը տրվի և այդ խնդրի մասին ծրագիրը ծանր կերպով քըննվում է այժմ մինիստրների խորհրդի մէջ:

—

«Порядокъ» լրագիրը իր 137 համարում արտատպելով «Մշակից» մեր 79 համար առաջնորդող յօդուածի միտքը, իրանից աւելացնում է որ թէև դժուար կը լինի կովկասցիների համար 3,000 վերստ հեռաւորութեամբ հրատարակվող մի լրագրի մէջ յայտնել իրանց պահանջները, բայց այնու ամենայնիւ մայրաքաղաքում հրատարակվող մի ռուսաց լրագիր, որ Կովկասի շահերին կը ծառայի, մեծ օգուտ կը բերի Կովկասին:

—

Ռուսաց զէմստվօները խնդիրք են ներկայացրել կառավարութեանը միջոցներ գործ դնել ռուս ժողովրդի հարբեցողութեանն առաջն առնելու համար:

—

Լրագիրներում կարդում ենք որ հայազգի երեւելի նկարիչ Այվազովսկու պատկերների հանդէսը մեծ աջողութիւն է ունեցել Լօնդօնում: Անգլիական մամուլը նրան եւրոպական մարինիստներից շատ բարձր է դասում:

—

Ս. Պետերբուրգից Մոսկվա տանող երկաթուղու գծի վրա այս օրերս մի կամուրջ այրվեցաւ: Այդ էր պատճառը, երևի, որ մի օր մայրաքաղաքի փօստը չը ստացվեցաւ: Այժմ լրագիրների խօսքերին նայելով երթևեկութիւնը գծի վրա վերականգնեցրած է:

—

Ռուսաց արքայան Սինօդը նոր աղօթքներ է հրատարակել և տարածել ամբողջ Ռուսաստանում: Այդ աղօթքների նպատակն է խնդրել Աստուծուն որ վերջ դնի Ռուսաստանի մէջ պատահող խռովութիւններին:

—

Մեզ խնդրում են յայտնել որ Թիֆլիսի Միջին-փողոցում գտնված Վասպուրականի հայոց վանքերին պատկանող շինութիւնը աւարտված լինելով, ցանկացողներին վարձով է տրվում: Դիմել կարելի է պ. Մութաֆեանի գրասենեակը, Շավլոօվի քարվանսարայում:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՔ ՀԱՅՈՑ

Միացեալ ընկերութեանց մի կարևոր նիստը տեղի ունեցաւ կիւրակէ, Ղալաթիոյ կեդրոնական վարժարանին մէջ: Ատենը բացուելով ի ներկայութեան 33 երեսփոխանաց, Նորընտիր Նախագահ Տ. Առաքել Ալթուն-Տիւրքի մօտէն ճառ մը արտասանեց, որ ծափահարութեամբ ընդունվեցաւ և ո-

---

համար փոքր ժողովել, արդիւնաբերութեան համար անմիջապէս սերմեր բաժանել, բոյսեր, արհեստներ մտցնել Հայաստանում և այլն, մեր կարծիքով առ այժմ անպատեհ կանցնեն: Իւրաքանչիւր մեծ գործ պիտի հաստատ հիմք ունենայ նպատակին հասնելու համար, իսկ հաստատ հիմքը այս հարցի մէջ այն է, որ նախ և առաջ գիտենանք թէ ինչ է այն բանը, տնտեսական Հայաստանը, որի հետ մենք գործ պիտի սկըսենք:

Պ. Նիկողոսեանի առաջարկութիւնից մենք ուրեմն համարձակվում ենք մի այլ առաջարկութիւն շինել, որը մտքով առաջինի հետ սերտ կապակցութիւն ունէ, բայց որը զանազանվում է առաջնից իր աւելի գործնական, աւելի օգտակար բնաւորութեամբ: Իսկ եթէ մեր խօսքը այլերուն ես համոզեցուցիչ երևայ, կը ցանկանք մեր լրագիրների խորին ուշադրութիւնը սոյն կէտի վրա դարձնել:

Հարկաւոր է, որ Կ. Պօլսի ընկերութիւնների, որպէս նաև Թիֆլիզի և այլ քաղաքներում գոյութիւն ունեցող մեծ ընկերութիւնների միանուագ ույժերով հետազօտվի Հայաստանի տընտեսական դրութիւնը. առաջարկութեամբ մեր լրագիրների ստորագրութիւններ բացել այն պարոնների համար, որոնք ցոյց կը տան ընդունակութիւն և սէր այդ ընկերութիւնների միջոցով Հայաստան գնալ, նրա հողը, բնակիչները, արուեստները, առևտուրը, արդիւնաբերութեան եղանակները, ժողովրդի դրութիւնը ուսումնասիրել, քննել հայերի իրար հետ և այլ ցեղերի հետ ունեցած ամենայն տեսակ յարաբերութիւնները: Այդ բոլոր տեղեկութիւնները, գրած մօնօգրաֆիաների ձևով, որոնք կըմբռնեն Հայաստանի ամբողջ տնտեսական կեանքը, կը տպվեն ազգային միջոցներով: Այն, այն ժամանակ, քաղաքագէտը, տնտեսագէտը, բանաստեղծը, և այլ մասնագէտներ և ազգային գործիչներ կարող են համարձակ, հիմնված այդ տեղեակ և բանիբուն անձերից գրած և լիակատար մօնօգրաֆիաների վրա, իրենց առաջարկութիւններն անել: Այդ գործը կը լինի ճշմարիտ օգտաւէտ, որովհետև նա կը տայ օգտակար ուսումնասիրութիւնների լիառատ նիւթ. նա կը լինի օգտակար—մեր ազգային ինքնաճանաչութիւնը արթնեցնելով. օգտակար, որովհետև փոխանակ որ մենք օդեղէն նիւթերից պլաններ շինենք, նա կը տայ մեզ դրական տեղեկութիւններ անժխտելի ճշմարտութեամբ:

Այս գործը կը դառնայ մինչև անգամ մի ազգային արձան, որի նշանակութիւնը երբէք չը պիտի սառը դասել:

Ուսումնասիրէք եւրօպական կարգ ու կանոնի հետ, որոնք աւելի փորձված են քան թէ մենք և կը տեսնէք, որ իւրաքանչիւր ազգօգուտ հիմնարկութիւն կամ ձեռնարկութիւն սկսելուց առաջ, կանխաւ ծանօթանում են այն հարցի հետ մասնաժողովների և մասնագէտների միջոցով: Ով չէ ուզում միայն գաղափարներով փայլել, այլ ուզում է դրական հետևանք,—թող նա երբէք չը բաւականանայ միայն մտքով, գաղափարով, այլ աշխատէ այն բոլոր տեղեկութիւնները հաւաքել, որոնցից կախված պիտի լինի ենթադրած գործի աջողութիւնը:

Գիտէք ինչ է պատճառը, որ մեզանում մեծ բաներ երբէք չեն աջողվում. Նրանից, որ մենք զգայուն ամեն գաղափարի, չունենք այն կարևոր հաստատողութիւնը, գիտելիքը նոյն իսկ այն գործի մասին, որին առաջացնելու համար բառեր և տաք տաք խոստումներ ենք շռայլում: Մի գործ, որի մասին գեղեցիկ գաղափարներ ենք յայտնել և գործը իսկոյն սկսել, առանց այն բոլոր հանգամանքները կշռադատելու, առանց որոնց ենթադրութեան սկսած գործի ոչ շարունակութիւնը և ոչ նպատակը երևակայելի են, այդպիսի գործը կը գլորվի յաւիտենական անդունդը, երբ մասնակցողների տաք տրամադրութիւնը սառչի, իսկ սկզբնական գաղափարը գոլորշիանայ:—Բայց մի գործ, որի մասին մենք ոչ թէ միայն րոպէական ոգևորութիւն ենք ցոյց տուած, այլ ի նպաստ նրան մենք տարիներով թէ փող և թէ խելք և քրտինք ենք զոհած,—այդպիսի գործը կը մնայ միշտ մեզ մօտ, մեր սրտում և ինչ հակառակ ույժ է հարկաւոր, որ կարողանայ խլել մեզնից այդ քրտինքի պտուղները, որոնց հետ մեր յոյսերը ամենաանեղ կերպով կապած կը լինեն:

Աշխատանքի մեծ գաղտնիքը դրա մէջն է. չը կայ երկարատև մի հիմնարկութիւն, որը միակ մի ցանկութեան անմիջական պտուղ լինէր, այլ միշտ քրտնալի աշխատանքի պտուղ է նա: Իսկ այս գործը—Հայաստանի տնտեսական դրութիւնը վերականգնել կամ բարենորոգել,—այդ ոչ թէ մի հասարակ ձեռնարկութիւն է, այլ մի հիմնարկութեան արդիւնք երկար տարիների համար հաշված:—Ով խուսս է տալիս ազգային հարցերի վրա խօսելիս, երկարամեայ աշխատանքի ենթադրութիւնից,—նա չարժէ ազգային գործիչի ազնիւ կոչման. այդպիսի վարմունքը անարժան է մի ազգի համար, որը ցանկանում է աշխարհումս մի բան լինել.—Կը ցանկաք իմանալ թէ մի մարդու գործը լուրջ և հաստատ գործ է թէ ոչ—նայէք թէ նա ինչ է ասում իր գործի տևողութեան վրա: Վախենում է նա իր ինքն ըստ ինքեան ծանր գործի համար ժամանակ, փող, և աշխատանք գործադրել,—իմացէք որ այդ մարդը կամ բարոյապէս ցածր և կամ խելքով թեթև մարդ է: Նոյնն է ազգային, որպէս նաև հական գործերի մէջ: Երբէք մի հաւատաք մի տկրունական ռուս մարդուն, որքան և մեծ անուն ունենար նա, որը ձեզ կը ցանկար համոզեցնել, որ նա տասը տարում ամբողջ Ռուսաստանը երկաթուղիներով կը ծածկէ:

Վերջացնելով այս երկտողը, կը ցանկանք մի անգամ ևս կրկնել մեր վերևի յիշած առաջարկութիւնը՝ ինչ մեզ այս րոպէիս պակաս է, այդ՝ Հայաստանի տնտեսութեան վերաբերեալ ճշգրիտ և լիակատար տեղեկութիւններ են: Նախ և առաջ պիտի այս գործը առաջացնել, իսկ երբ այս ցանկութիւնը կատարված կը լինի, ես կարող եմ երդուել, որ Հայաստանի տնտեսութեան բարենորոգութեան համար աւելի պատրաստական միջոցներ կը գտնվին, քան թէ մեր մամուլի առաջարկութիւնները մեզ այժմ կարող են ներկայացնել:

Ստրասբուրգ

Ա. Արասխանեանց